

L'ENSENYAMENT DE LES PRIMERES LLETRES A TERRASSA DURANT EL SEGLE XVIII

Maria Lluïsa Fernández Clarés

mluisafc@hotmail.com

Resum

Generalment, els estudis d'història de l'educació a l'Estat espanyol s'han dedicat a exposar els grans corrents ideològics, les principals línies d'acció i pensament de manera molt genèrica, o bé a estudiar institucions particularment significatives. Gairebé mai, en canvi, no s'ha investigat la vida concreta de l'escola. Falten recerques que ens informin de la realitat de cada dia, amb les seves riqueses i misèries, que ens ajudin a conèixer les dificultats que sorgeixen i la manera de solucionar-les, que ens donin notícies detallades dels programes i continguts escolars, de les formes d'accés a la docència, dels sous que rebien els mestres, del paper dels ajuntaments, de les formes de finançament de l'escola, etc.

Aquest article, dedicat a l'estudi de l'ensenyament de les primeres lletres a la vila de Terrassa durant el segle XVIII, té com a objectiu situar aquest ensenyament en el panorama socioeducatiu de l'Espanya i la Catalunya moderna i analitzar-ne els aspectes més importants: continguts, personal docent, mètodes didàctics, etcètera. L'anàlisi es desenvoluparà a partir d'un buidatge sistemàtic del fons de documents històrics del segle XVIII conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHCT) i del fons de la Reial Audiència de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), més concretament les sèries de les Consultes (1760-1765) i les Cartes acordades (1771-1776).

A partir de l'estudi de l'ensenyament de les primeres lletres a la vila de Terrassa durant el segle XVIII, l'autora conclou que les escoles municipals a la Catalunya i l'Espanya moderna no cobrien quasi mai les necessitats populars. Quant als mestres de primeres lletres, sobretot d'ençà del 1771, la monarquia espanyola va voler sistematitzar-ne el control, però la fiscalització estatal efectiva de l'educació popular encara havia de tardar dècades a fer-se efectiva. La consideració social dels mestres era deficient, i els seus salaris, insuficients. Malgrat les aspiracions de reformadors i il·lustrats respecte de les funcions socialitzadores de l'escola, no tots els nens hi anaven. L'absentisme era freqüent i el període d'ensenyament era curt i incomplet. En referència a l'ensenyament femení, aquest es limitava a labors d'agulla i a rudiments de doctrina cristiana.

Abstract

As a rule, studies of the history of education in Spain have focused on revealing the most important ideological trends and looked at the main lines of action or thought in a very generic fashion, or they have merely studied institutions of particular significance. The specific life of the school has almost never been analysed. There is a lack of research that tells us of the day-to-day reality, with its ups and downs, that would allow us to visualise the difficulties that arose and the ways in which they were addressed, that would give us details of school curricula and programmes, of how education was accessed, how much the teachers earned, the role played by local authorities, how schools were financed, etc.

This article is devoted to the study of elementary education teaching in the town of Terrassa during the 18th century, with the aim of placing it within the socio-educative context of Spain and Catalonia in the modern era and of analysing its most important aspects: content, educators, teaching methods,

etc. The analysis will be based on a systematic exploration of the collections of 18th century historical documents preserved in the Terrassa County Historical Archives (AHCT) and the Royal Court of the Archive of the Crown of Aragon (ACA), more specifically, the series of *Consultes* (1760-1765) and the *Cartes acordades* (1771-1776).

On the basis of this study of elementary education in Terrassa during the 18th century, the author concludes that the municipal schools in Spain and Catalonia during the Modern Period were almost never able to meet the needs of the people. As far as elementary school teachers were concerned, particularly after 1771, the Spanish monarchy attempted to impose a systematic control, although it would be several decades before there was an effective state supervision of general education. Teachers were not given the social consideration they deserved and their salaries were insufficient. Despite the aspirations of reformers and scholars with regard to the socialising functions of schools, not all children were able to attend classes. Absenteeism was common, and the period of education was short and incomplete. Girls' education was limited to needlework and the rudiments of Christian doctrine.

Introducció

L'anàlisi de l'ensenyança de les primeres lletres a l'època moderna s'ha beneficiat d'un renovat interès des de fa poc més de dues dècades per part de la historiografia espanyola, sobretot en el que fa referència a l'època de la Il·lustració i a l'àmbit local o regional. Així, podem destacar els estudis d'Antón Solé, a Cadis; Nieto Bedoya, a Palència; Domínguez Cabrejas, a l'Aragó; Domínguez Lázaro, a Badajoz; Larrosa Martínez, a Alacant; Llobet i Carbó, a Barcelona; Marquès i Sureda, a Girona; Miñambres Abad, a Lleida; Laspalas Pérez, a Navarra; González Martínez, a Lleó; Gutiérrez Gutiérrez, a Cantàbria; Labrador Herraiz, a Guadalajara; Vega Gil, a Zamora, i Ventajas Dote, a Màlaga.

Seguint els referits estudis, l'objectiu d'aquesta recerca sobre l'ensenyament de les primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII és situar aquest ensenyament en el panorama socioeducatiu de l'Espanya i la Catalunya modernes i analitzar-ne els aspectes més importants: continguts, personal docent, mètodes didàctics, etcètera. L'anàlisi es desenvoluparà a partir d'un buidatge sistemàtic del fons de documents històrics del segle XVIII conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHCT) i del fons de la Reial Audiència de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA).

La situació de l'escola de primeres lletres de Terrassa

L'ensenyament de les primeres lletres a Terrassa era responsabilitat de l'escola del municipi. Com indica un informe dels regidors de Terrassa de l'any 1747, no es disposava a la vila d'altres institucions que desenvolupessin aquesta funció: "Hospitales sólo hay uno para los pobres enfermos de este pueblo, el que se mantiene de la poca venta que tiene y de limosnas; casas de niños para la enseñanza de la doctrina cristiana no las hay y queda solo a cargo del cura dicha enseñanza; tampoco hay casa de expósitos."¹ A tot el terme de la vila no hi havia institucions docents, com explica

un interrogatori general sobre la Universitat Forana del mateix any: “en la unidad forana no hay ciencias, estudios ni maestros de enseñanza, no se puede dar respuesta alguna al interrogatorio”.²

A començaments del segle XVIII la situació de l'ensenyament de les primeres lletres a Terrassa devia ser força precària, ja que, el 20 de gener del 1718, els regidors de la vila decideixen unificar l'ensenyança de les primeres lletres i de la gramàtica en les tasques d'un sol mestre: “Tingut lo honorific batlle y regidors son coloqui sobre la ensenyança de minyons de la pressent vila, que es poch profitos a dita unitat tenir mestres conduhits, trobantse aquella ab tants poch medis per pagar los, majorment quant un sol mestre es bastant per la ensenyança de gramaticha y de llegir y escriurer, com sempre se havia estilat en dita vila, han resolt unànimes y conformes que de esta hora en davant se conduessa un sol mestre que ensenye de Gramàtiga y de llegir y escriurer abolint lo mestre de minyons que hi ha vuy die.”³

Aquesta situació de l'ensenyament es mantingué fins al final del segle XVIII. El disset de novembre del 1782, l'Ajuntament de la vila acordà “la divisió de l'ensenyança pública de primeres lletres, de l'ensenyança de gramàtica per causa dels pocs avenços experimentats en una i altra cosa; per fomentar aquesta ensenyança[,] atès el gran número de nens i estudiants[,] es veié convenient elegir un altre mestre de primeres lletres i que l'actual mestre d'ensenyança es quedés amb l'ensenyança de gramàtica d'aquesta vila”.⁴

El personal docent: la seva formació, perfil sociològic i nivell de vida

Els mestres dedicats a l'ensenyança de les primeres lletres havien de posseir el títol professional, que era expedit per l'Hermandad de San Casiano.⁵ Els requisits per a obtenir el títol de mestre eren els següents: ser més gran de vint-i-cinc anys; tenir certificat de bona conducta i de suficiència en la doctrina cristiana; tenir l'informe de neteja de sang; l'informe d'un mestre en què s'afirmés que el candidat havia exercit durant un any, com a mínim, aprenent l'art de l'ensenyança, i la superació de l'examen públic davant els examinadors de l'Hermandad de San Casiano.⁶

Els mestres eren elegits per oposició, a les ciutats importants, mentre que a les viles més petites simplement eren nomenats per l'Ajuntament. En la nostra recerca, hem localitzat la convocatòria d'oposició del mestre de primeres lletres i de gramàtica de la vila de Martorell de l'any 1744: “Siendo una de las cosas más convenientes para una reppública la enseñanza de Gramática y leer, escribir y contar, los quales por acercarse el tiempo en que la unidad de la villa de Martorell, obispado de Barcelona, ha de dar y proveer a dos peritos cualquiera en su arte de los expresados. Y considerando que es assumpto de toda su atención el providenciar para las futuras vacantes los magisterios de gramática y leer, escribir y contar. Conferida la materia en el Ayuntamiento de dicha villa fue deliberado se expidan los edictos convenientes

a las ciudades, villas y lugares, donde fuere necesario. Por tanto[,] con tenor del presente se dizen y hazen saber a todos y qualesquiere en el arte de Grammática y leher, escribir y contar que para el día o fiesta de los Reyes del año venturo de 1744 por la tarde acuda, si querrán, para oponerse en dichos reales magisterios.”⁷

En general, fer de mestre o mestra de minyons constituïa un ofici poc atractiu, mal pagat i sense gaire prestigi. Socialment, els mestres d'escola estaven connectats amb l'estament menestral, pel seu origen i per la destinació popular de la seva oferta docent.⁸

Els salaris dels mestres es caracteritzaven per la baixa capacitat adquisitiva, la inamovibilitat que els afectava durant llargs períodes de temps, al marge de les fluctuacions dels preus, i el greuge comparatiu respecte dels salaris d'altres professions.⁹ Tanmateix, els mestres gaudien sovint de l'avantatge de rebre allotjament gratuït, com és el cas del mestre de la vila de Terrassa: “Y donat forma a dita bona condupta diposar que sie donat lo magisteri de Grammática y lo llegir y escriurer al Doctor Salvador Verdaguer[,] al qual sie donat de salari, tots anys, sinquanta sinch lliures ditas pagadoras per terças de quatre en quatre mesos, comensant del die present en davant, fent franc libre e immune al dit Dr. Verdaguer de tenir allotjament [...]”¹⁰

Sovint els mestres alternaven la seva tasca docent amb altres oficis, com els de sagristà, organista o escrivà.¹¹ A Sabadell, un antic escrivent de la notaria que s'havia quedat enfonsat en la misèria, com a conseqüència de perdre aquella feina, es dedicava a ensenyar primeres lletres, tasca que combinava amb el negoci d'afaitar, tal com explica el doctor Bosch i Cardellach: “Después que Pericay no escrivia en casa Mimó [notari de la vila de Sabadell], pasaba molta misèria, pues no bastaba la embosteria a sostenir-lo, y disminuian sas procuras y agèncias. De gras y gros que era antes, disminuhi sa carnadura. Sos fills arribaren al extrem y així en lo vestit com en lo menjar causaban compasió. Se recordà alashores que sabia de afeytar y comensà ab feliz succés, igualment com en posar-se a enseñar de llegir y escriurer y doctrina christina. Per ser ell través, molts reparaban, però observant lo acert y bon èxit de sa continuació, per aquest temps ja anaba a enseñar a moltas molt principals casas, aumentaban molts los que anaban per dit fi a sa casa [...]. Pero *luego* lo deixaren alguns per sa enseñansa poca.”¹²

Els nombrosos conflictes sociolaborals dels mestres de primeres lletres posen de manifest la seva realitat miserable i la manca d'una veritable política educativa per part de l'Estat. Les causes d'aquesta conflictivitat eren els baixos salaris i el retard amb què els rebien; l'incompliment dels acords per part dels ajuntaments; els problemes amb la mainada; la competència entre els membres del mateix ofici, etcètera. Els acomiadaments de mestres tenien lloc sovint, per motius com ara l'absentisme o la manca de responsabilitat, i també per favoritismes de les autoritats. Així, a la vila de Terrassa, l'any 1781, el mestre de primeres lletres suplica en un memorial que se'l

torni a admetre en el seu càrrec, mentre acusa els regidors de no complir els pactes acordats: “Jaime Cubaro, maestro de primeras letras en la vila de Terrassa, con la más profunda veneración expone que van a cumplir tres años que exerce el empleo de maestro y, sin embargo, que el suplicante convino con los que entonces se hallavan regidores de darle su salario por tercias anticipadas y que siempre que viniessse el caso de no gustar a la villa el maestro deviesse darle el termino de tres meses, para buscar su acomodo; que en el día se halla sin más motivo que el de querer acomodar un pariente de un regidor y ha passado dicho común a despedir el suplicante sin que aya cometido la más mínima falta que verdadera sea; es constante que el que suplica es un padre cargado de muger y seis hijos de familia.”¹³ El 17 de novembre del 1782, com mostra un informe de l’Ajuntament, és nomenat un nou mestre de primeres lletres: “Queda nombrado por maestro de primeras letras de la presente villa Pablo Mauri, vezino de esta misma villa, el qual dentro diez días siguientes tenga encargada la enseñanza pública de primeras letras de la presente villa asignándole el salario que como a tal le corresponde de los efectos públicos de esta villa, cuyo salario de vera detraherse del que hasta ahora ha percibido el referido Jayme Cubaro y que se haga saber a este para que dentro de los diez días siguientes y precisos se arregle a lo referido.”¹⁴ Seguidament, l’any 1783, dos prohoms de la vila manifesten el seu suport al mestre remogut del seu càrrec: “Antoni Sagrera[,] comerciante[,] y Antoni Vidal[,] drogueros[,] ambos de la villa de Tarrasa[,] exponen que uno de los regidores actuales intentó despedir el maestro de primeras letras que también enseña gramática para favorecer un tío suyo ayudado de los demás regidores, de algunas mugeres y parientes, que pusieron en práctica dicho proyecto sin intervención del sindico procurador de cuyo sucesso a su tiempo dio parte al señor fiscal por considerarlo inconveniente[,] atendiendo que dicho Pablo Mauri nunca ha enseñado primeras letras ni tiene buen carácter de letra ni averse examinado y al contrario el maestro antiguo nombrado, Jayme Cubaro, tiene la práctica en dicha villa de dos años y medio de ensenyansa de primeras letras, mejor carácter y a más de eso tiene la ventaja que enseña gramática, circunstancias más favorables para la ensenyança de los ninyos de dicha villa”. Finalment, el 29 de març del 1784 els regidors de la vila de Terrassa i el nou batlle Antoni Sagrera resolen “estar confirmada a càrrec de Jaume Cubaró la ensenyança de primeras lletres y també de gramàtica en la present vila”.¹⁵

Un cas similar té lloc a Sant Andreu de Palomar, l’any 1764, on el regidor degà i el procurador síndic sol·liciten que es retorni el càrrec a l’antic mestre de primeres lletres i exposen: “Los otros quatro regidores, mancomunados y por fines particulares[,] han tenido sus juntas clandestinas y removido a Juan Clapers de los empleos de maestro de primeras letras[,] sin embargo de la contradicción de los exponentes y disentiimiento de muchos hacendados del pueblo respecto de haver servido dicho Clapers con cabal desempeño dichos empleos, esto es el de maestro por espacio

de 16 años, concluyen pidiendo que no siendo justa dicha voluntaria remoción se mande reintegrar al citado Juan Clapers en los referidos encargos.”¹⁶

Així mateix, l'any 1761 alguns habitants de la vila de Gombreny n'acusen els regidors d'haver remogut sense causa el mestre de la “pueril ensenyança” i haver nomenat en el seu lloc un individu que no compleix les seves obligacions: “Exponen estos recurrentes que desde hace algunos años se hallava salariado por el ayuntamiento de dicho pueblo Pablo Colomer, clérigo maestro de la pueril enseñanza, y aunque este daba cabal satisfacción en su encargo de maestro no dudaron sin motivo alguno los actuales regidores removerle de él nombrando en su lugar a Eudaldo Amilis[,] eclesiástico[,] con el mismo salario que él otro exonerándole de la obligación de dar dos veces al día lección y permitiéndole su residencia en el santuario de la Virgen de Mongrony, distante una hora de dicho lugar, baxando este sólo dos veces a la semana para dar lección a los muchachos en perjuicio de estos”.¹⁷

També Salomó Marquès, al seu estudi sobre la ciutat de Girona, documenta diversos casos d'incompliment de les seves obligacions per part d'alguns mestres. Així, alguns pares es queixen que Benet Solanic fa marxar els infants abans d'hora i, així, escassament fan dues hores de classe de les tres obligades. Igualment, l'any 1796 el mestre Miquel Horts va ser separat del magisteri de manera immediata, perquè els regidors de la ciutat van constatar el cas d'un minyó maltractat pel mestre, que “tenia diferentes golpes de vara en la cabeza, cuió castigo no les parecía regular”.¹⁸ A la vila de Sabadell, tal com el doctor Bosch i Cardellach explica, l'any 1802 els mestres no complien el seu deure d'ensenyar: “La enseñansa estaba ab la major decadència, no cuydant lo Comú dels mestres, y fent estos o no fent lo de sa obligació. Lo mestre de Gramàtica casi may tenia aula. Lo de primeras letras[,] tenint-ne pocas horas o gens. Y lo de solfa[,] pitjor que tots.”¹⁹

El sistema de finançament

L'escola de primeres lletres era responsabilitat municipal, de manera que l'Ajuntament i les famílies dels nens pagaven el mestre. En el cas de Terrassa, el contracte del mestre de primeres lletres era finançat en part per l'Ajuntament amb béns del comú, concretament amb l'impost del vi, com afirmaven els regidors de la vila l'any 1731: “Los regidores de Terrassa con toda veneración dicen que[,] desde tiempo inmemorial[,] la villa percibe un real de cada carga de vino que entra en dicha villa, de cuyo subsidio se pagan los salarios a los maestros y otros oficiales”.²⁰ També a la vila de Sabadell, l'any 1793, tenim notícia de l'intent per part de l'Ajuntament d'imposar un impost sobre la carn per tal de millorar el sou del mestre de primeres lletres: “Per aquest temps lo ajuntament intentà aumentar lo salari del magisteri de primeras letras y solfa; y no bastant dels Propis pensà en posar un arbitre sobre la carn, que, diner y malla per lliura carnicera, haguera red-

dituat 187 lliuras 5 sous cada any. A est fi havia ja parlat al Sr. Bisbe, qui se interposà ab lo Intendent. Aquest digué que se remetés al Real Concell [...] y aquí parà tot per motiu de la guerra.”²¹

Així mateix, era bastant habitual el fet que molts ajuntaments exigissin a les escoles locals l'admissió, de forma gratuïta, d'un nombre determinat de nens pobres.²² Així, els regidors de la vila de Martorell l'any 1743 informen que “tanto el de Grammatica como el de leher, escribir y contar podrán cobrar las mesadas de los muchachos, menos que fuesen pobres de solemnidad que en esta causa no podrán cobrar nada”.²³ Igualment, l'any 1771 el pressupost aprovat pels regidors de la vila de Terrassa destinava “una dotación fija y anual para el maestro de primeras letras, mil reales arditos, con la obligación de enseñar de valde a los pobres y la calidad de estar examinado y aprobado”²⁴.

Continguts, metodologia i materials didàctics

Durant el segle XVIII, l'ensenyança de les primeres lletres s'entengué com un aprenentatge en què el nen aprenia a llegir i a escriure. Per a l'ensenyança de la pràctica de la lectura i escriptura s'utilitzava el catecisme²⁵ convertit en cartilla escolar o beceroles. Tal com descriu Moll, la cartilla contenia un abecedari, un sil·labari, l'ensenyament de les oracions cristianes més simples i la taula de Pitàgores.²⁶ Així, els nens feien servir els catecismes d'Astete o de Ripalda, mentre que els més avançats en la lectura utilitzaven l'*Extracto de la Doctrina Cristiana*, de Pintón, o el Catecisme de Fleury.²⁷

En referència al procediment lector, el pedagog Baldiri Reixac, a la seva obra *Instruccions per a l'ensenyança de minyons* (1749), explicava que “la primera cosa que en l'escola deuen aprendre los minyons és llegir bé, perquè, sens saber llegir, poc o no res podran aprendre. Però per saber llegir és menester que antes coneguem bé totes les lletres i les sàpien ben confegir, perquè és impossible saber llegir sens saber confegir les lletres, serà bo que s'exercítien a confegir de cor los noms que saben, perquè així los sabran confegir millor veent-los. Però deuen advertir que per aprendre de llegir bé és menester que no sien ni vagen apressurats en llegir, perquè la pressura fa que prenguen unes lletres per altres, i que no vegem los accents ni los punts, i que no entenguen lo que lligem, i que caiguen en dubte i pertorbació.”²⁸

L'aprenentatge de la lectura es realitzava en veu alta; així ho explica Joseph de Anduaga: “Los niños apenas entran en la escuela ocupan su asiento y allí están, casi las tres horas, deletreando o leyendo en voz alta, confundiendo entre sí y causando un murmullo que puede llamarse gritería, incómoda al maestro é insufrible a los vecinos. Después que los niños han gastado de este modo el tiempo de su lección, pasan a darla, ó, por mejor decir, a repetirla delante del Maestro”.²⁹ En conseqüència d'aquest mal mètode, els nens es passen un, dos o tres anys o més a l'escola, per a

aprendre només a llegir, i quan surten llegeixen titubejant, amb cantarella, i generalment sense donar sentit a la lectura.³⁰

Pel que respecta al procediment escriptor, el pedagog Baldiri Reixac subratllava que “en lo mateix temps en què los minyons aprenen de llegir, convé que s'apliquin a escriure, perquè lo saber escriure prové molt del pols i moviment de la mà, la qual pren millor la situació i moviment que deu tenir per tenir bé la pluma i formar bé les lletres quan los hòmens són de poca edat que quan són grans i d'edat, perquè en temps de la puerícia la mà és més flexible i s'acomoda més fàcilment al *modo* propi de tenir bé la pluma i formar les lletres”. Així mateix, assenjala que “per aprendre de fer la lletra bona, és molt convenient que un tinga bons exemples i assajar-se a fer la lletra semblant a la dels exemples”.³¹

Així mateix, Baldiri Reixac indica que “deuen los mestres, en la pràctica i ensenyança que fan a sos deixebles, proceir i ensenyar amb un *modo* clar i proporcionat a sa capacitat, esperant que, después, en lo degut temps, los principis clars i generals i les conseqüències que immediatament s'infereixen d'estos principis donaran lo degut fruit en son esperit”.³²

Igualment, el pare Lluís d'Olot feia recaure sobre el mestre l'obligació que el nen ja aprengué que “la comprensión radica en el modo con que se proponen y explican las cosas, para lo que el maestro ha de aprender a enseñar, adaptando su discurso a la aptitud de su auditorio y empleando caminos diferentes si observa que los presentes no siguen sus pasos”.³³

L'educació de les dones

Les nenes havien estat al marge del procés d'escolarització destinat a instruir els minyons. L'educació per a la futura esposa i mare, reina de l'àmbit domèstic, és quelcom de superficial i prescindible, reduïda als rudiments de la doctrina cristiana i a les tasques de la llar, ja que estava socialment instituït que eren els homes els que necessitaven formar-se en coneixements específics per al dia de demà. Així, els segles que van des del Renaixement fins a la Il·lustració van ampliar les possibilitats per als homes, i van permetre que més homes tinguessin accés a l'educació i més oportunitats de treball. Per a les dones va suposar tot el contrari, ja que, en el terreny de l'educació, la formació de les nenes es limitava al marc familiar i no es considerava oportú ni necessari recórrer a sistemes d'educació exògens a la família.³⁴ La felicitat d'una mare consistia a veure la seva filla convertida en una bona esposa i mare, que fos capaç de reproduir el seu mateix model.³⁵ El *Catón* de Pedro Alonso Rodríguez tracta la qüestió de l'educació femenina amb paraules tan significatives com les següents: “No tienen necesidad de cierta extensión de conocimientos pertenecientes a la política, al arte de la guerra, a la jurisprudencia, filosofía, teología y artes, porque se está en el concepto de que no es menester que sean sabias, que basta que sepan

governar su casa y obedecer a sus maridos con sumisión, porque las ciencias han hecho a muchas ridículas.”³⁶

Així mateix, l'il·lustrat Jean-Jacques Rousseau afirmava: “Tota l'educació de les dones ha de ser relativa als homes. Complaire'ls, ser-los útils, fer-se estimar i honorar per ells, criar-los de joves, tenir cura d'ells quan siguin ancians, aconsellar-los, consolar-los, fer-los agradable i dolça la vida: aquests són els deures de les dones en totes les èpoques i el que han d'aprendre des de la infantesa”.³⁷ Així, la veritable educació de les dones consistia en la formació de l'ànima, del cor, del caràcter, de la voluntat, de les bones formes, enfront de la instrucció, que era el que les corrompia.³⁸

Tanmateix, en el si de les famílies benestants l'educació domèstica de les noies podia ser acurada i incloure, a més de les labors, l'aprenentatge de la lectura i de l'escriptura. Així, la il·lustrada Josefa Amar, al pròleg del seu *Discurso sobre la educación física y moral de las mugeres* (1790) hi projecta les diferències socials en desiguals necessitats psicològiques i intel·lectuals. Només a les dones d'una certa condició social, al seu parer, els era donada una sensibilitat, signe de refinament interior, que podien satisfer amb l'estudi a la vegada que colpien la dels seus esposos amb les delícies d'una “conversa racional” i per ambdues raons era convenient que es cultivessin: “No se pide, ni sería el caso, que todas indistintamente se dedicasen al estudio como si hubieran de seguir una profesión ó ejercicio. Esto traería necesariamente el desorden [...]. Conviene que haya distintos ejercicios y clases, como sucede entre los mismos hombres, que unos se dedican á las letras, otros á las armas, estos á la agricultura y aquellos á los varios ejercicios y artes que requiere la sociedad general. Por la misma razón hay ciertas labores que corresponden peculiarmente á las mugeres, como por exemplo, el coser, el hilar... También les toca saber el manejo y gobierno doméstico, porque están más horas en casa y pueden conocer mejor los criados y arreglarlos.”³⁹

Pel que respecta a les dones de l'estament popular, totes les iniciatives d'instrucció participaren de la voluntat de formar “sujetos dóciles y útiles”. A diferència de les escoles masculines de primeres lletres, les escoles de nenes es limitaven a procurar ensenyança de les labors d'agulla i de la moral cristiana, “la buena educación de jóvenes en los rudimientos de la Fe Católica, en las reglas del bien obrar, en el ejercicio de las virtudes y en las labores propias de su sexo”, com establia la Reial Cèdula de l'11 de maig del 1783, de manera que en quedaven excloses la lectura i l'escriptura, llevat del cas que alguna nena manifestés un interès especial i la mestra estigués preparada per a atendre-la.⁴⁰

En el cas de Terrassa, tenim documentat l'any 1800 “el establecimiento pío de la enseñanza de donzellas o mugeres”.⁴¹ Cal esperar fins el 1858, després de la promulgació de la Llei Moyano (1857), que establia l'ensenyament obligatori per als nens i nenes d'entre sis i nou anys al conjunt de l'Estat espanyol, per a trobar la primera

notícia sobre l'existència d'una escola pública per a les noies de Terrassa, dirigida per una mestra titulada, Maria Engràcia Freixa. Aquest mateix any queden registrades almenys quatre escoles per a nenes privades. La majoria són regides per congregacions de religioses: el col·legi de la Trinitat, el col·legi de la Puríssima Concepció i el de les Germanes Terciàries del Carme. Tot i això, el 1860 un 61% dels alumnes terrassencs són nois i la resta, un 39%, són noies, percentatges que s'acosten força a les dades referents a la matriculació a les escoles primàries del conjunt de Catalunya. Una possible explicació d'aquest fet seria que els recursos públics es continuaven destinant amb més facilitat a l'escola pública per a nois. D'una altra banda, podria ser que les famílies modestes entenguessin només la necessitat dels estudis per a la promoció futura dels seus fills barons. D'aquesta manera, farien l'esforç de portar els seus fills a l'escola, mentre que les filles d'aquestes famílies obreres podien restar a casa o treballar a la fàbrica, sense assistir a l'escola, ja que eren els homes els qui necessitaven formar-se en coneixements i promocionar-se socialment.⁴²

Conclusions finals

L'escola municipal no cobria quasi mai les necessitats populars. Quant als mestres de primeres lletres, sobretot d'ençà del 1771, la monarquia espanyola va voler sistematitzar-ne el control, però la fiscalització estatal efectiva de l'educació popular encara havia de tardar dècades a fer-se efectiva. La consideració social dels mestres era deficient, i els seus salaris insuficients. Malgrat les aspiracions de reformadors i il·lustrats respecte de les funcions socialitzadores de l'escola, no tots els nens anaven a l'escola. L'absentisme era freqüent, el període d'ensenyament curt i incomplet. En referència a l'ensenyament femení, aquest es limitava a labors d'agulla i a rudiments de doctrina cristiana. El que per als nens era precisament el nucli principal del seu aprenentatge escolar, l'alfabetització, per a les nenes continuava sent una opció minoritària i parcial: allò que per als nens, quan no ho podien adquirir, ja era considerat una mancança, per a les nenes significava una promoció individual. Així, la capacitat alfabètica de les dones era un clar signe de distinció i prestigi, que afavoria el seu ascens social, ja que els facilitava contractar "bons matrimonis" amb individus que en cap cas no ignoraven l'escriptura.⁴³

Notes

- 1 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segle XVIII-XIX (1746- 1752), capsa 3.
- 2 *Ibid.*
- 3 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segle XVIII-XIX, (1717-1720), capsa 1. També a la vila de Sabadell, com que el municipi no posseïa gaires recursos, calia limitar-se sovint a sufragar un sol mestre per a l'ensenyança de les primeres lletres i la gramàtica. Tanmateix, l'any 1771 el municipi va demanar al bisbe de Barcelona que imposés al beneficiat de

- Sant Nicolau, que era d'elecció de l'Ajuntament, la càrrega d'ensenyar la gramàtica i que, cas que ell manqués, realitzés aquesta funció el beneficiat de Sant Joan o el de la Puríssima Sang, que eren també de patronat de l'Ajuntament. CARRERAS I COSTAJUSSÀ, Miquel: *Elements d'Història de Sabadell*, Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1989, p. 265. Tot i això, la situació de l'ensenyament de primeres lletres era força lamentable, com explicava l'il·lustrat Francisco de Zamora després de la seva visita a la vila de Sabadell, l'any 1786: "Estuve en la escuela, a la que asisten unos 200 muchachos[,] pero el maestro era pobre cosa. Está dotada, y así es un dolor que no se procure por el Gobierno formar buenos maestros. Ví las dos maestras de niñas, que sólo enseñan por utilidad propia." DE ZAMORA, Francisco: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona: Curial, 1973, p. 37.
- 4 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segles XVIII-XIX (1781-1786), caps 6.
 - 5 Des del 1657, l'Hermandad de San Casiano posseïa el monopoli exclusiu de l'expedició del títol de mestre. ESTEBAN, León, i LÓPEZ MARTÍN, Ramon: *Historia de la enseñanza y de la escuela*, València: Tirant lo Blanch, 1994, p. 393.
 - 6 DELGADO CRIADO, Buenaventura: "Los maestros del arte de enseñar a leer, escribir y contar de Barcelona (1657-1760)", *III Coloquio de Historia de la Educación*, Barcelona: Sociedad Española de Historia de la Educación, 1984, p. 410.
 - 7 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segles XVIII-XIX (1741-1752), caps 3.
 - 8 LLOBET I CARBÓ, Caterina: *Escola i infància a Catalunya a finals del segle XVIII*, op. cit., p. 333.
 - 9 BARREIRO MALLÓN, Baudilio: "Alfabetización y lectura en Asturias durante la Edad Moderna", p. 122. També Labrador Herraiz, al seu estudi sobre la província de Guadalajara, destacava que els salaris insuficients dels mestres només permetien en excepcionals ocasions cobrir les mínimes exigències vitals. LABRADOR HERRAIZ, Carmen: *La escuela en el Catastro de Ensenada. Los maestros de primeras letras en la provincia de Guadalajara. Datos para la historia escolar de España*, op. cit., p. 118.
 - 10 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segles XVIII-XIX (1717-1720), caps 1.
 - 11 Ángeles Galino estudià la documentació existent a l'Arxiu Històric Nacional, a Madrid, relativa a les escoles de l'arquebisbat de Toledo, i comprovà l'àmplia disparitat en la formació dels mestres: alguns posseïen el títol per a ensenyar, mentre que uns altres alternaven la docència amb multiplicitat d'oficis, com els de sagristà, escrivà, ferrer, cirurgià, sabater, etcètera. GALINO, Ángeles: "Nuevas fuentes para la historia de la educación española en el siglo XVIII", *Actas del Congreso Internacional de Pedagogía. Evolución histórica de la educación en los tiempos modernos*, Madrid: Instituto San José de Calasanz, CSIC, 1950, p. 191-278.
 - 12 BOSCH I CARDELLACH, Antoni: *Memòria de las cosas notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787*, Barcelona: Mediterrània, 2003, p. 259-260. Josep M. Marquès, al seu estudi sobre les escoles gironines del segle XVIII, també remarca que no es fixava un nivell mínim de preparació acadèmica que calgués haver seguit, per a l'exercici del magisteri. Si hi ha tres preveres i dos clergues, que tindrien els estudis eclesiàstics, abunden també els docents, que haurien seguit estudis d'humanitats; però de la majoria no s'arriba a consignar aquesta dada, i es pot sospitar que no haurien passat gaire més enllà del que es podia aprendre a una escola primària. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep Maria: "Escoles gironines del segle XVIII", *Revista de Girona* 87, 197, p. 77-81.
 - 13 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segles XVIII-XIX (1781-1786), caps 6.

- 14 *Ibid.*
- 15 *Ibid.*
- 16 ACA, Consultes a la Reial Audiència, 804 (1764), f. 657.
- 17 ACA, Consultes a la Reial Audiència, 801 (1761), f. 420-422.
- 18 MARQUÈS I SUREDA, Salomó: *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, Cerdanyola del Vallès: UAB, 1981, p. 43.
- 19 BOSCH I CARDELLACH, Antoni: *Memòria de las cosas notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787, op. cit.*, p. 423.
- 20 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segles XVIII-XIX (1721-1740), caps 2.
- 21 BOSCH I CARDELLACH, Antoni: *Memòria de las cosas notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787, op. cit.*, p. 161.
- 22 Les causes econòmiques semblen haver tingut una notable influència en l'absentisme escolar: els nens havien de pagar per a assistir a l'escola i, a causa del baix nivell d'ingressos de la majoria de la població, la manca de recursos era un argument més que suficient per a desanimar als pares d'enviar-hi els seus fills. D'altra banda, encara que l'escola fos gratuïta, en el sentit que el mestre cobrava de l'erari públic, enviar a un nen a l'escola significava sempre per als pares la necessitat d'afrontar un cost, el *cost-oportunitat*, segons el denominen els economistes, ja que quan el nen és a l'escola no està treballant i no està guanyant. CIPOLLA, Carlo M.: *Educación y desarrollo en Occidente*, Barcelona: Ariel, 1983, p. 30-31. També Salomó Marquès subratlla el notable grau de pobresa dels alumnes de les escoles de primeres lletres de Girona, deixant constància de dos grups diferenciats: una majoria de pobres que no poden pagar i una petita minoria que paguen més o menys regularment una mesada al mestre (quinze d'un total de vuitanta-cinc minyons, l'any 1806). MARQUÈS I SUREDA, Salomó: *L'ensenyament a Girona al segle XVIII, op. cit.*, p. 24.
- 23 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segles XVIII-XIX (1741-1752), caps 3.
- 24 AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segles XVIII-XIX (1771-1775), caps 5.
- 25 El catecisme gaudí d'una àmplia difusió, especialment en l'ensenyament elemental, ja que s'adequava als desitjos d'evangelització, ordre i uniformitat que inspiraven la tasca dels educadors i promotors, tant eclesiàstics com seculars. NAVA RODRÍGUEZ, María Teresa: *La educación en la Europa Moderna*, Madrid: Síntesis, 1992, p. 184-185.
- 26 Moll també destaca que la Cartilla en llengua vernacle s'editava sense interrupció des del 1583 i era el text més popular i assequible: 4 maravedís, a mitjan segle XVIII. MOLL, Jaume: "La Cartilla et sa distribution au XVIIIème siècle", [dins:] *De l'alphabétisation aux circuits du livre en Espagne, XVI-XIX siècles*, París: Éditions du Centre national de la recherche scientifique, 1987, p. 311-332.
- 27 GARCÍA HURTADO, Manuel Reyes: "Reflexiones sobre algunos textos destinados a enseñar a leer y escribir en España entre 1700 y 1780", *Obradoiro Historia Moderna* 13, 2004, p. 10. La primera notícia oficial pel que respecta als llibres utilitzats pels mestres de primeres lletres la proporciona la Real Provisión de Carles III de l'any 1771, quan ordena que a les escoles s'hi ensenyi "además del pequeño y fundamental catecismo que señale el Ordinario de la diócesis, por el Compendio Histórico de la Religión de Pintón, el Catecismo Histórico de Fleury y algún Compendio de la Historia de la Nación que señalan respectivamente los corregidores de las cabezas de partido"; ACA, Cartes acordades, 1771 (566), f. 451.
- 28 REIXAC, Baldiri: *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, Vic: Eumo, 1992, p. 77.

- 29 DE ANDUAGA, Joseph: *Arte de escribir por reglas y sin muestras*, Madrid, 1795, p. 67.
- 30 GUTIÉRREZ GUTIÉRREZ, Clotilde: *Enseñanza de primeras letras y latinidad en Cantabria (1700-1860)*, op. cit., p. 74. També, com destaca Bouza, un exercici recomanat era frasejar una oració molt coneguda, com, per exemple, el Pare Nostre o l'Ave Maria, la repetició de sèries de paraules que contingessin un determinat so (com ara "hacha, muchacho") i els jocs de mots "ñudo, niño, nuño, muñeca"; BOUZA ÁLVAREZ, Fernando J.: *Del escribano a la biblioteca. La civilización escrita europea en la Alta Edad Moderna (siglos XV-XVII)*, Madrid: Síntesis, 1992, p. 53.
- 31 REIXAC, Baldiri: *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, op. cit., p. 83.
- 32 REIXAC, Baldiri: *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, op. cit., p. 32.
- 33 OLOT, Fra Lluís d', *Tratado del Origen y Arte de Escribir Bien: Ilustrado con veinte y cinco láminas*, Girona: Impremta de Narcís Oliva, 1766, p. 131-132.
- 34 MASIP CASTELAO, Maite: *La dona i la família a la Terrassa moderna*, Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 2002, p. 17.
- 35 GIL, Concepció, i SOLÉ, Roser: "Família i condició social a la Catalunya moderna", dins: NASH, Mary: *Més enllà del silenci: Les dones a la història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988, p. 111.
- 36 ALONSO RODRÍGUEZ, Pedro: *Catón español político-cristiano*, Madrid: Imprenta de Burgos, 1816, p. 105.
- 37 PEÑAFIEL, Ramón Antonio: *Mujer, mentalidad e identidad en la España moderna (siglo XVIII)*, Múrcia: Universidad de Murcia, 2001, p. 27.
- 38 GRAÑA CID, María del Mar (dir.): *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III- XVII)*, Madrid: Al-Mudayna, 1994, p. 17. Tot i això, algunes veus van començar a defensar l'educació de les dones; un exemple n'és el pedagog Baldiri Reixac, que afirmava que "l'esperit de les dones és tan capaç d'aprendre les ciències com l'esperit dels hòmens i, además de ser les ciències un gran *adorno* per l'esperit de la dona, poden també ser-li d'una gran utilitat[,] perquè una dona també està exposada a haver de portar lo pes i govern d'una casa, o per sa viudès, o per tenir lo marit inútil, en lo qual cas, sens dubte, són lo saber llegir i escriure i les ciències humanes molt convenients a una dona"; REIXAC, Baldiri: *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, op. cit., p. 22.
- 39 BOLUFER, Mónica: *Mujeres e Ilustación. La construcción de la feminidad en la España del siglo XVIII*, València: Institució Alfons el Magnànim, 1998, p. 131- 132.
- 40 *Ibid.*, p. 127.
- 41 Coneixem l'existència de l'establiment d'ensenyança de nenes a partir de l'"Expediente formado por el honorífico baile de la villa y termino de Tarrassa corregimiento de Mataro para la venta o enagenacion de una de las casas que fueron del Reverendo Francisco Cabassa[,] prebero de dicha villa oy difuncto[,] sita en la misma villa y calle dicha de San Pedro[,] perteneciente al establecimiento pio de enseñanza de donzellas o mugeres". AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics, segle XVIII (1796- 1800), capsa 8.
- 42 PEÑA I GÓMEZ, Helena: *Orígenes de l'escolarització femenina a Terrassa*, Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 2001, p. 33-35.
- 43 ANTÓN PELAYO, Javier: *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*, Cerdanyola del Vallès: Universitat Autònoma de Barcelona, 1998, p. 246-247 (Monografies Manuscrits; 4).